

Pioniers prikkelen de (bos-)geesten

‘Distelplantage!’, ‘Onkruidbende!’, ‘Woestenij!’, ‘Verspilling van vruchtbare landbouwgrond!’ Zomaar een greep uit de minder vleiende reacties van omwonenden en passanten op beelden van een jong voedselbos in de eerste jaren tijdens en na de aanplant. Als pleitbezorgers van de professionele voedselbosbouw worden we regelmatig geconfronteerd met dergelijke reacties. De laatste tijd gebeurt dat steeds vaker mede als gevolg van alle publiciteit rond de aanplant van onze jonge voedselbossen in Schijndel (20 ha) en Almere (Eemvallei Zuid, 30 ha). De hoogste tijd dus voor een passend weerwoord.

De gemoederen kunnen hoog oplopen en negatieve oordelen zijn snel geveld bij het zien van de wildgroei aan ruigtekruiden – o.a. distels, brandnetels, ridderzuring en haagwinde – die zo kenmerkend is voor de pioniersfase van een (voedsel-)bos. De woeste aanblik van een jong voedselbos blijkt voor veel mensen nogal schokkend. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat men gewend is geraakt aan de overzichtelijke landschappen uit de moderne landbouw. De bekende grootschalige landschappen met (geploegde) akkers, uitgestrekte raaigraslanden en brede boomgaarden met lange rechte rijen aan fruitbomen op gemaaid gras wekken bij veel mensen vaak juist allerlei positieve associaties: van een ‘moderne, efficiënte landbouw’ die ‘ons voedsel’ produceert, ‘mooie exportcijfers’ noteert en ‘hardwerkende boeren’ die ons veel welvaart bezorgen.

Toch kijken meer ingevoerde liefhebbers van (voedsel-)bos en natuur hier heel anders tegenaan. Zij zijn veel minder gecharmeerd van al die netjes ‘aangeharkte’ landbouwpercelen en kunnen zelfs heel enthousiast worden van de rijk gekleurde velden met kleine bomen en struiken tussen het woekerende onkruid in een jong voedselbos. Hoe zit dat? Waarop is deze kanteling van het perspectief op landbouw en natuur gebaseerd? Dat is een grote vraag waarover boeken zijn en worden volgeschreven. Daarvoor is in deze blog geen ruimte. Daarom beperk ik me hier tot beantwoording van de vraag aan de hand van de rol en meerwaarde van zogenoemde ‘ruigtekruiden’ voor de ontwikkeling van een voedselbos.

In Nederland wil de natuur altijd en overal een bos vormen!

Bij ontwerp, aanplant en beheer van een voedselbos laten voedselbosbouwers zich inspireren door het voorbeeld van een natuurlijk bos. Voedselbosbouwers willen ‘meebewegen met de natuur’. Dat is mooi gezegd maar wat betekent dat; in welke richting beweegt de natuur? In ons land ontwikkelt de natuur zich, overal en helemaal vanzelf, tot een bos. Het is slechts een kwestie van wachten en niks doen. Hoewel Nederland geen natuurlijke bossen meer heeft (alle bossen zijn hier aangeplant), is het dus heel makkelijk om er een te laten ontstaan. Alle benodigdheden voor natuurlijke bosvorming zijn in ons land immers overal aanwezig: zon, lucht, water, vruchtbare bodem, bodemleven, een niet al te hardvochtig klimaat en kiemkrachtige zaden van kruiden, struiken en bomen die groeien dankzij de fotosynthese.

De oplettende lezer heeft opgemerkt dat er dus geen mensen nodig zijn om een bos te laten groeien! Met andere woorden: als je waar ook in Nederland een stuk (landbouw) grond braak laat liggen, dan groeit daar vanzelf een bos. Maar zo ziet het er niet direct uit. De eerste jaren zie je vooral ruigtekruiden groeien en bloeien. En die groeien hier snel, mede dankzij de vruchtbare bodems en grote hoeveelheden actieve stikstof (vooral ammoniak en stikstofoxiden) die we met zijn allen in het milieu pompen. Met het oog op de woekerende onkruiden die daarin gedijen – die deinende zeeën van distels, brandnetels, koolzaad, melde, klaver, smeewortel, zevenblad, bramen, paardenbloemen en nog veel meer – zou je bijna denken: dat wordt nooit een bos!

Wie geduld heeft, ziet door de ruigtekruiden een bos groeien.

Maar schijn bedriegt, want als je die braakliggende grond maar lang genoeg met rust laat, dan zie je op enig moment – en dat moment komt toch ook weer verrassend snel – houtige plantensoorten boven de ruigtekruiden uitgroeien: meidoorn, sleedoorn, rozebottels, hazelaars, wilgen, iepen, populieren, berken, elzen, enzovoorts.

Wie vervolgens nog wat geduld heeft, ziet na verloop van jaren een rijk ecosysteem ontstaan dat zich eenvoudig laat herkennen als een natuurlijk bos. Van onder naar boven kunnen we dan verschillende vegetatielagen onderscheiden: in de bodem groeien de schimmels die in de herfst zichtbaar worden door de bloeiende paddenstoelen, bovengronds volgen de kruidlaag en struiklaag, dan een laag met hoge struiken en lage bomen, een laag met klimplanten en tenslotte de hoogste vegetatielaag met grote kruinbomen van bijvoorbeeld eiken en beuken die tezamen het 'kronendak' van het bos vormen.

Een voedselbos ontstaat natuurlijk niet vanzelf. Menselijk ingrijpen – o.a. zorgvuldig ontwerp en aanplant van eetbare soorten – is nodig om te komen tot een productief boscysteem waaruit veel eetbaars valt te oogsten. Maar voedselbosbouwers proberen zoals gezegd wel slim gebruik te maken van de indrukwekkende groei-kracht van een natuurlijk bos. Het bewust laten woekeren van ruigtekruiden in een jong voedselbos is dan ook een belangrijke manier om 'mee te bewegen' met de natuur die in onze streken altijd en overal een bos wil vormen. Want die ruigtekruiden markeren de pioniersfase van het ecosysteem en vervullen allerlei nuttige functies bij de bosvorming. Ieder veld met woekereend onkruid kun je daarom altijd ook beschouwen als een jong bos, ook al is er nog geen boom zichtbaar. Welke zijn dan die nuttige functies van de pionierskruiden die het aangezicht van onze jonge (voedsel-)bossen bepalen? Hieronder zet ik de belangrijkste functies op een rijtje.

Bodemopbouw, bescherming en beschutting

In de eerste plaats bevorderen pionierskruiden de opbouw van een gezonde, vruchtbare bodem. Soorten als ridderszuring, distels, brandnetels en smeerwortel vormen penwortels die diep de grond ingroeien, waardoor ze de bodemstructuur verbeteren en de weg bereiden voor de wortelstelsels van met name de hoge kroonbomen. Dankzij hun enorme groei-kracht – distels en brandnetels kunnen in Nederland in één seizoen wel drie meter hoog worden – leggen ze elk jaar veel CO₂ en actieve stikstof uit het milieu vast in het loof en de wortels. Na het afsterven in de winter composteren de pionierskruiden op en in de bodem en zo dragen ze veel bij aan de opbouw van organische stof en organisch gebonden stikstof in de bodem. Deze autonome (!) opbouw van bodemvruchtbaarheid is een belangrijke reden waarom een voedselbos, net als een natuurlijk bos, geen (kunst-)mest nodig heeft om te kunnen groeien en bloeien.

Een tweede nuttige functie van pionierskruiden wordt gevormd door de bescherming en beschutting die ze bieden aan de jonge bomen en struiken in een (voedsel-)bos. Hoewel het de gangbare praktijk is in de bos-, land- en tuinbouw vinden de meeste jonge planten het helemaal niet fijn om vol in de wind en zon te worden gezet. Windstress is een van de belangrijkste factoren die de groei van jonge aanplant beperkt. Jonge plantjes in de brandende zon verschrompelen snel. Ruigtekruiden bieden dan ook welkome beschutting voor jonge, eetbare struiken en bomen als hazelaars, rozebottels, olijfwilgen, iepen, kastanjes en lindes. Bovendien bieden ze enige bescherming tegen veeg- en vraatschade van loslopend wild. Omringd door een woud aan prikkende brandnetels en distels weten jonge bomen en struiken zich redelijk beschermd tegen met name reeën die zich anders graag tegoed doen aan de malse blaadjes, of hun jeukende kop (vanwege een groeiend gewei) willen vegen tegen een buigzame tak.

Hier past enige nuancering want niet alle eetbare plantensoorten verdragen direct de (licht-)concurrentie van snelgroeïende pionierskruiden. Duindoorns zijn bijvoorbeeld notoire zonverslaafden, waardoor ze in de schaduw van ruigtekruiden gauw het loodje leggen. Bij ontwerp en aanplant zijn voedselbosbouwers daarom altijd op zoek naar:

- a) de juiste plek – in de zon of (half-)schaduw, in de wind, of luwte?
- b) het juiste moment – aanplant in de winter of het voorjaar? – en
- c) de juiste periode – in het eerste jaar, het tweede jaar of liever nog later?

Biodiversiteit bevordert vitaliteit, productiviteit en veerkracht voedselbos

In de derde plaats vergroten ruigtekruiden de biodiversiteit in een voedselbos waardoor ze waardevolle bijdragen leveren aan de gezondheid, productiviteit en ecologische veerkracht van het ecosysteem. Vele insecten voeden zich met de nectar of 'bladgroenten' van de (bloeiende) pionierskruiden. En insecten zijn belangrijk voor de

bestuiving en het ecologisch plaagbeheer in het voedselbos. De meeste planten uit de bijzonder eetbare rozenfamilie kunnen bijvoorbeeld alleen hun gewaardeerde vruchten voortbrengen (o.a. appels, peren, pruimen) als ze worden bestoven door insecten als zweefvliegen, vlinders, wespen en bijen. Nu zult u misschien zeggen dat veel insecten – denk aan rupsen, kevers, sprinkhanen, etc. – ook de door ons gekoesterde eetbare soorten opeten. Maar dat doen ze dus niet, of slechts beperkt zolang ze zich tegoed kunnen doen aan de blaadjes en bloemen van de ruigtekruiden. De vaak verwenste brandnetel is bijvoorbeeld een waardplant voor niet minder dan 300 soorten insecten. Bovendien staan de meeste parasieten zelf ook op het menu van andere dieren die hoger in de voedselketen staan. Als bijvoorbeeld een bepaalde rupsensoort een plaag dreigt te worden, dan is het fijn als er voldoende natuurlijke vijanden van deze rupsen (o.a. vogels, kikkers en padden) aanwezig zijn om deze plaag-in-wording te beheersen. Ruigtekruiden vergroten de kans dat er in het voedselbos voldoende natuurlijke vijanden zijn om opkomende plagen te beheersen en niet alleen omdat er *dankzij* deze kruiden genoeg insecten te eten zijn. Maar ook omdat er tussen de dichte beplanting met vele prikkers voldoende plekjes te vinden zijn waar ze kunnen nestelen en schuilen voor grotere roofdieren als dassen, katten, wezels en vossen.

Kruidenrijkdom brengt nieuw leven in de brouwerij

Zo beschouwd verdienen ruigtekruiden dus alle waardering. Want wie de moeite neemt om ze wat beter te leren kennen, gaat ze al gauw koesteren. Ze zijn bijzonder nuttig en hun bloemenpracht en levenskracht wekken bij nadere observatie veel bewondering. Het zijn onverschrokken veroveraars die elk braakliggend stukje grond razendsnel innemen en geschikt maken voor (voedsel-)bosvorming. Maar ze leven snel en sterven jong. Zodra het bladerdak van de (eetbare) struiken en bomen voldoende schaduw geven, blazen ze vlug de aftocht. Onvermoeibaar blijven ze altijd op zoek naar nieuw land met veel zon en wind.

Pionierskruiden, die ik ook in deze blog op enkele plaatsen weer zo oneerbiedig heb aangeduid als ‘onkruid’, krijgen van voedselbosbouwers om genoemde redenen dus bewust veel ruimte om te woekeren. Juist ook op landbouwgronden waar de biodiversiteit vaak veel te wensen overlaat. Wanneer u dus tot de mensen behoort die bij het zien van een perceel met een wild groeiende jungle aan ruigtekruiden een negatief waardeoordeel voelt opwellen, probeer dan die verleiding te weerstaan. Stel uw oordeel even uit, verdiep u in de materie en bedenk bijvoorbeeld dat u feitelijk getuige bent van de kinderjaren van een vitaal (voedsel-)bos. Probeer ook eens te genieten van de rijkdom die deze pioniers brengen. Ze prikkelen immers niet alleen de (bos-)geesten. Net als jonge kinderen brengen ze ook, letterlijk en figuurlijk, nieuw leven in de brouwerij!

Marc Buiten, secretaris Stichting Voedselbosbouw Nederland

Zaandam, 18 september 2021